

3.2. Το Ειδικό Ευρωβαρόμετρο για την ένταξη των μεταναστών και η περίπτωση της Ελλάδας

Τζέννιφερ Καβουνίδη

3.2.1. Εισαγωγή

Από τον Απρίλιο του 2018, οι μεταναστευτικές και προσφυγικές ροές προς την Ελλάδα παρουσίασαν σημαντική αύξηση, όχι μόνο στα νησιά του Αιγαίου από τις ακτές της Τουρκίας, αλλά και στην ενδοχώρα από τα χερσαία σύνορα με την Τουρκία, και συγκεκριμένα στον Έβρο. Δημιουργήθηκαν μεγάλες ανησυχίες ότι θα μπορούσαν στο σύντομο μέλλον να λάβουν ξανά τις πρωτόγνωρες διαστάσεις που παρατηρήθηκαν το 2015, πριν περιοριστούν ως αποτέλεσμα της κοινής δήλωσης ΕΕ- Τουρκίας τον Μάρτιο του 2016.

Οι δημόσιες αρχές, τα μέσα μαζικής ενημέρωσης και η κοινή γνώμη επικεντρώνονται και πάλι, όπως συνήθως σε σχέση με το μεταναστευτικό και προσφυγικό, στη βραχυπρόθεσμη διαχείριση και, συγκεκριμένα, σε μέτρα για την αντιμετώπιση έκτακτων αναγκών, όπως είναι οι συνοριακοί έλεγχοι και η προετοιμασία κέντρων πρώτης υποδοχής. Δυστυχώς παραβλέπεται η μακροπρόθεσμη οπτική. Αμελούνται θέματα σημαντικά για το μέλλον της ελληνικής οικονομίας και κοινωνίας, όπως είναι η χάραξη, μαζί με την Ευρώπη, αποτελεσματικών πολιτικών για τη διαχείριση των μεταναστευτικών και προσφυγικών ροών και η χάραξη αποτελεσματικών πολιτικών για την επιτυχή ένταξη στην ελληνική κοινωνία όσων θα παραμείνουν στη χώρα.

Τα δεδομένα του Ειδικού Ευρωβαρόμετρου για την ένταξη των μεταναστών στην Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ), που δημοσιεύτηκαν τον Απρίλιο του 2018, προσφέρουν ενδείξεις για τον μακρύ δρόμο που πρέπει να διανύσει η Ελλάδα για να πετύχει την ομαλή ένταξη όσων από τους νεοαφιχθέντες μείνουν τελικά στη χώρα, άσχετα με τις αρχικές τους φιλοδοξίες να μετακινηθούν σε άλλη χώρα της Ευρώπης. Τα αποτελέσματα του Ειδικού Ευρωβαρόμετρου επιτρέπουν τη σύγκριση των απόψεων στην Ελλάδα για την ένταξη μεταναστών με εκείνες που επικρατούν σε άλλες χώρες της ΕΕ. Αναδεικνύουν ορισμένους τομείς όπου

στοχευμένες ελληνικές πολιτικές θα μπορούσαν να συμβάλουν στη διαμόρφωση θετικότερων στάσεων για τους προς ένταξη μετανάστες και πρόσφυγες, όπως και διαφόρων μέτρων ένταξης μεταναστών που να χαίρουν μεγάλης αποδοχής στη χώρα.

Όπως έχει επανειλημμένα διαπιστωθεί (π.χ. Jacobsen and Fratzke 2016· Papademetriou, Benton and Banulescu-Bogdan 2017), η αποτελεσματικότητα των πολιτικών για την ένταξη μεταναστών εξαρτάται όχι μόνο από τις οικονομικές συγκυρίες και ευκαιρίες στις χώρες υποδοχής τους, αλλά και από τις κυρίαρχες απόψεις των πληθυσμών τους. Ο σχεδιασμός κατάλληλων πολιτικών για την ένταξη θα πρέπει να λάβει σοβαρά υπόψη τις αντιλήψεις αυτές, όπως και το γενικότερο οικονομικό και κοινωνικό τοπίο της χώρας όπου επιχειρείται η ένταξη.

3.2.2. Στόχος και θέματα του Ειδικού Ευρωβαρόμετρου

Αφορμή για το Ειδικό Ευρωβαρόμετρο που διενεργήθηκε για λογαριασμό της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και της Γενικής Διεύθυνσης Μετανάστευσης και Εσωτερικών Υποθέσεων ήταν οι συνεχείς εισροές μεταναστών στην ΕΕ τις τελευταίες δεκαετίες, και η βεβαιότητα σχεδόν ότι οι εισροές θα χαρακτηρίζουν την ευρωπαϊκή πραγματικότητα και τον 21ο αιώνα, με συνέπεια να θεωρείται ύψιστης σημασίας η ανάπτυξη αποτελεσματικών πολιτικών για την ομαλή ένταξη των μεταναστών. Όπως επισημαίνεται σχετικά (European Commission 2018), η εισροή μεταναστών και η ένταξή τους έχουν αναδειχθεί σε ευαίσθητα πολιτικά θέματα, ιδιαίτερα μετά τις μαζικές προσφυγικές ροές προς την Ευρώπη τα τελευταία χρόνια. Σε διάφορες δημοσκοπήσεις σε χώρες της Ευρώπης, το μεταναστευτικό αποδεικνύεται το θέμα που αναφέρουν οι περισσότεροι πολίτες ως το πιο σημαντικό που αντιμετωπίζει η ΕΕ. Με τις μεγάλες προκλήσεις που διαμορφώνονται ως προς την επιτυχή ένταξη των μεταναστών, θεωρήθηκε σκόπιμο να εξεταστούν συστηματικά οι σχετικές απόψεις των κατοίκων της ΕΕ, για τη διευκόλυνση της χάραξης κατάλληλων στρατηγικών και πολιτικών με τη συνεργασία των ευρωπαϊκών θεσμών με τα κράτη-μέλη και άλλους φορείς. Η έρευνα πεδίου του Ειδικού Ευρωβαρόμετρου πραγματοποιήθηκε το φθινόπωρο του 2017 και συγκεκριμένα, από τις 21 ως τις 30 Οκτωβρίου.

Πρέπει να αναφερθεί ότι στην αρχή των συνεντεύξεων διευκρινίστηκε στους ερωτώμενους ότι οι ερωτήσεις

για τους μετανάστες αφορούν άτομα τα οποία γεννήθηκαν εκτός της ΕΕ (τρίτες χώρες) και μετακινήθηκαν από τη χώρα της γέννησής τους και αυτή τη στιγμή διαμένουν νόμιμα σε χώρα της ΕΕ. Για να διασφαλιστεί ότι όλοι οι ερωτώμενοι είχαν την ίδια αντίληψη για το ποιο εννοούνται με τον όρο «μετανάστες», ο ορισμός αυτός επαναλήφθηκε μερικές φορές και κατά τη διάρκεια της συνέντευξης. Προστέθηκε η επιπλέον διευκρίνιση ότι με τον όρο “μετανάστες” δεν εννοούνται υπήκοοι της ΕΕ, ούτε τα παιδιά μεταναστών που έχουν την υπηκοότητα της χώρας όπου διαμένουν, ούτε οι μετανάστες που διαμένουν στη χώρα παράνομα. Για την περαιτέρω διευκρίνιση του όρου, αναφέρθηκαν στους ερωτώμενους δεδομένα για τη χώρα τους ως προς τις κύριες χώρες προέλευσης των μεταναστών στη συγκεκριμένη χώρα, που σημαίνει ότι για την Ελλάδα αναφέρθηκε η Αλβανία ως κύρια χώρα προέλευσης των μεταναστών.

Με την κυριαρχία όμως στην Ελλάδα τα τελευταία χρόνια των ειδήσεων για την προσφυγική κρίση, τις δύσκολες συνθήκες που βιώνουν οι νεοαφιχθέντες αιτούντες άσυλο, όσο και για τις ανησυχίες των τοπικών κοινωνιών όπου συγκεντρώνονται, και ειδικά στα νησιά του Αιγαίου, είναι πολύ πιθανό ότι όχι μόνο οι παλαιότεροι μετανάστες που διαμένουν νόμιμα στη χώρα λήφθηκαν υπόψη κατά τη διαμόρφωση των απαντήσεων που δόθηκαν στις συνεντεύξεις της Ελλάδας, αλλά και οι εμπειρίες και παραστάσεις οι σχετικές με τους νεοαφιχθέντες. Τα ελληνικά αποτελέσματα του Ευρωβαρόμετρου πρέπει να ερμηνευτούν υπό το πρίσμα αυτό.

Τα θέματα στα οποία επικεντρώθηκε το Ειδικό Ευρωβαρόμετρο ήταν:

- οι αντιλήψεις για τους μετανάστες και οι γνώσεις για την έκταση και τον χαρακτήρα της μετανάστευσης προς τη συγκεκριμένη χώρα,
- οι προσωπικές εμπειρίες και σχέσεις με μετανάστες και η άνεση στη συναναστροφή μαζί τους,
- η αξιολόγηση της επιτυχίας της ένταξης μεταναστών και των παραγόντων που την επηρεάζουν, και
- οι απόψεις για τους ρόλους και τις ευθύνες των επιμέρους φορέων για την ένταξη των μεταναστών.

Στη συνέχεια, θα γίνει σύντομη επισκόπηση ορισμένων από τα βασικά ευρήματα του Ειδικού Ευρωβαρόμετρου, επισημαίνοντας τα σημεία όπου η Ελλάδα συγκλίνει με, ή αποκλίνει από, τις περισσότερες χώρες της ΕΕ. Όπου είναι εφικτό, συζητούνται οι πιθανές συνέπειες των ελληνικών δεδομένων ως προς τη χάραξη ελληνικών πολιτικών για την ένταξη των μεταναστών.

3.2.3. Γνώσεις για τη μετανάστευση

Στις 28 χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ28), οι περισσότεροι ερωτώμενοι, και συγκεκριμένα το 61%, δήλωσαν ότι δεν είναι καλά πληροφορημένοι για τη μετανάστευση και την ένταξη μεταναστών. Στην Ελλάδα το ποσοστό αυτό αγγίζει το 69%, υποδεικνύοντας μεγάλο περιθώριο για πολιτικές ενημέρωσης της κοινής γνώμης.

Για να γίνει εκτίμηση των γνώσεων των ερωτώμενων, τέθηκαν ερωτήσεις για τον πληθυσμό των μεταναστών που βρίσκεται στις επιμέρους χώρες τους. Ειδικότερα, ερωτήθηκαν, πρώτον, εάν πιστεύουν ότι οι περισσότεροι μετανάστες που μένουν στη χώρα τους βρίσκονται εκεί νόμιμα ή παράνομα. Στην Ελλάδα, σημειώθηκε το μεγαλύτερο ποσοστό των κατοίκων όλων των 28 χωρών που δήλωσε ότι είναι περισσότεροι οι μετανάστες που διαμένουν παράνομα παρά νόμιμα, και συγκεκριμένα το 58% σε σχέση με τον μέσο όρο της ΕΕ28 που ήταν 29%. Η άλλη χώρα με υψηλό σχετικό ποσοστό (47%) ήταν η Ιταλία, η οποία όπως η Ελλάδα υποδέχθηκε μεγάλο αριθμούς προσφύγων και μεταναστών από το 2014. Στη διαμόρφωση των σχετικών απαντήσεων που δόθηκαν στην Ελλάδα, είναι προφανής η σημασία των πρόσφατων παραστάσεων σε σχέση με την προσφυγική κρίση, οι οποίες φαίνεται να «εκτοπίζουν» (*Επιλογή διατύπωσης*) τις εμπειρίες των ερωτώμενων με τους εκατοντάδες χιλιάδες μετανάστες από την Αλβανία και άλλες χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης που έφτασαν στην Ελλάδα από τη δεκαετία του 1990 και απέκτησαν άδειες παραμονής με τα διάφορα προγράμματα νομιμοποίησης μεταναστών.

Πρέπει να σημειωθεί ότι, στο σύνολο της ΕΕ28, οι αντιλήψεις ότι οι περισσότεροι μετανάστες διαμένουν νόμιμα και όχι παράνομα, συσχετίζονται με μικρότερη ηλικία και μεγαλύτερη εκπαίδευση. Είναι αξιοσημείωτο το πώς συνδέεται η αντίληψη περί νομιμότητας με απαντήσεις σε άλλες ερωτήσεις του Ευρωβαρόμετρου. Ειδικότερα, εκείνοι που θεωρούν ότι η μετανάστευση αποτελεί περισσότερο ευκαιρία παρά πρόβλημα ήταν πιο πιθανό να πιστεύουν ότι οι περισσότεροι μετανάστες βρίσκονται νόμιμα στη χώρα τους, παρά εκείνοι που θεωρούν τη μετανάστευση πρόβλημα. Παρομοίως, εκείνοι που θεωρούν ότι είναι καλά πληροφορημένοι για τη μετανάστευση ήταν πιο πιθανό να πιστεύουν ότι οι περισσότεροι μετανάστες διαμένουν νόμιμα. Ακόμα, εκείνοι που νιώθουν πιο άνετα με τις κοινωνικές σχέσεις με μετανάστες ως φίλοι, συνάδελφοι, γείτονες κλπ., είναι πιο πιθανό να πιστεύουν ότι οι περισσότεροι μετανάστες βρίσκονται νόμιμα στη χώρα τους.

Στη συνέχεια, ζητήθηκε από τους ερωτώμενους να εκτιμήσουν την αναλογία των μεταναστών (με τη δι-

ευκρίνιση ότι εννοούνται όσοι γεννήθηκαν εκτός ΕΕ στον πληθυσμό της χώρας τους. Όταν εξαιρεθούν οι απαντήσεις «δεν μπορώ να εκτιμήσω την αναλογία τους», σε όλες σχεδόν τις χώρες (25 από 28), οι εκτιμήσεις ξεπέρασαν την πραγματική αναλογία των μεταναστών, ενώ σε 19 χώρες η εκτίμηση ήταν διπλάσια της πραγματικής αναλογίας. Η Ελλάδα ήταν ανάμεσα στις 19 αυτές χώρες, με τον μέσο όρο των απαντήσεων να αντιστοιχεί στο 20% του πληθυσμού, ενώ η αναλογία μεταναστών την ίδια εποχή ήταν 8,4% σύμφωνα με τα δεδομένα της Eurostat που παρουσιάζονται στην ίδια έκθεση (European Commission 2018) για το Ειδικό Ευρωβαρόμετρο. Πάντως, ο βαθμός υπερεκτίμησης που παρατηρήθηκε για την Ελλάδα δεν ήταν από τους μεγαλύτερους και ήταν κοντά (2,4) στον μέσο όρο της ΕΕ (2,3). Σε ορισμένες χώρες, όλες με μικρές αναλογίες μεταναστών στον πληθυσμό τους, οι εκτιμήσεις ήταν πολλαπλάσιες –στη Ρουμανία, τη Βουλγαρία και την Πολωνία, η εκτιμώμενη αναλογία ήταν τουλάχιστον οκταπλάσια της πραγματικής, ενώ στη Σλοβακία, 14 φορές μεγαλύτερη. Στο σύνολο της ΕΕ28, η εκτιμώμενη αναλογία ήταν μικρότερη όταν ο ερωτώμενος είχε μεγαλύτερη εκπαίδευση και μικρότερη δυσκολία πληρωμής των λογαριασμών του συχνά ή μερικές φορές (μεταβλητής που χρησιμοποιήθηκε στην έρευνα για εκτίμηση της οικονομικής ασφάλειας).

3.2.4. Προσωπικές εμπειρίες με μετανάστες και άνεση στη συναναστροφή μαζί τους

Στις συνεντεύξεις τέθηκαν ερωτήσεις για τη συχνότητα της συναναστροφής με μετανάστες σε διάφορους χώρους, με τη διευκρίνιση ότι εννοείται συναναστροφή οποιουδήποτε τύπου, όπως είναι η ανταλλαγή μερικών λέξεων ή η συμμετοχή από κοινού σε κάποια δραστηριότητα. Είναι αξιοσημείωτο ότι οι ερωτώμενοι της Ελλάδας εμφάνισαν τη μεγαλύτερη συχνότητα συναναστροφής με μετανάστες ανάμεσα στα 28 κράτη-μέλη. Στο σύνολο των χωρών, το 37% απάντησε ότι έχουν καθημερινή συναναστροφή με μετανάστες, το 23% σε εβδομαδιαία βάση και το 37% λιγότερο συχνά. Συγκριτικά, στην Ελλάδα, το 57% δήλωσε ότι έχει καθημερινή συναναστροφή με μετανάστες, ενώ οι άλλες χώρες που εμφάνισαν μεγάλα ποσοστά ήταν η Ιρλανδία (55%), η Αυστρία και η Σουηδία (52%) και η Ισπανία και η Ιταλία (51%), ενώ τα μικρότερα ποσοστά καθημερινής συναναστροφής καταγράφηκαν στη Βουλγαρία (1%) και τη Ρουμανία (3%), χώρες άλλωστε με μικρές αναλογίες μεταναστών στους πληθυσμούς τους.

Ως προς τη συναναστροφή με μετανάστες στη γειτονιά (με αναφορά ως παραδείγματα τη συναναστροφή σε μαγαζιά, εστιατόρια, πάρκα ή στον δρόμο), πάλι η

Ελλάδα εμφάνισε το μεγαλύτερο ποσοστό, με το 45% να δηλώνει ότι έχει τέτοια συναναστροφή καθημερινά στη γειτονιά, σε σύγκριση με το 23% για το σύνολο των χωρών. Αντίθετα, ως προς τη συναναστροφή με μετανάστες στον χώρο της εργασίας τους, η Ελλάδα εμφάνισε ποσοστό (20%) ίσο με τον μέσο όρο για το σύνολο των χωρών. Κοντά στον μέσο όρο της ΕΕ (15%) ήταν και το ποσοστό των ερωτώμενων της Ελλάδας (18%) που δήλωσαν ότι έχουν καθημερινή συναναστροφή με μετανάστες κατά τη χρήση δημόσιων υπηρεσιών, όπως είναι τα νοσοκομεία και τα μέσα μαζικής μεταφοράς. Στην Ελλάδα η καθημερινή συναναστροφή με μετανάστες σε παιδικό σταθμό, σχολείο ή πανεπιστήμιο ήταν κοντά στον μέσο όρο της ΕΕ (14% και 12%, αντίστοιχα).

Το επόμενο θέμα στις συνεντεύξεις ήταν το πόσο άνετα θα ένιωθαν προσωπικά με μετανάστες στο πλαίσιο διάφορων κοινωνικών σχέσεων. Ενώ το επίπεδο καθημερινής συναναστροφής με μετανάστες της Ελλάδας ήταν το υψηλότερο της ΕΕ28, προκαλεί εντύπωση ότι τα ποσοστά που δήλωσαν ότι δεν νιώθουν άνετα σε ορισμένους από τους χώρους όταν συναναστρέφονται με μετανάστες ήταν υψηλά σε σχέση με τον μέσο όρο της ΕΕ και ήταν κοντά στα επίπεδα που εμφάνισαν η Βουλγαρία, η Ουγγαρία και η Τσεχία.

Οι συγκεκριμένες κοινωνικές σχέσεις για τις οποίες ερωτήθηκαν ήταν το να έχουν μετανάστη ως φίλο/η, συνάδελφο στην εργασία, γείτονα/ισσα, ιατρό, μέλος της οικογένειας (συμπεριλαμβανομένου και του συντρόφου), και ως διευθυντή/τρια. Ήταν τρεις οι απαντήσεις της κωδικοποίησης: “εντελώς άνετα”, “κάπως άνετα”, και “τελείως άβολα”.

Για την κάθε σχέση, το ποσοστό των ερωτώμενων της Ελλάδας που απάντησαν ότι δεν θα ένιωθαν καθόλου άνετα (“would be totally uncomfortable”) με τη συγκεκριμένη σχέση ήταν μεγαλύτερο από τον μέσο όρο της ΕΕ28. Οι σχέσεις όμως για τις οποίες η Ελλάδα εμφάνισε τις μεγαλύτερες αποκλίσεις από τον μέσο όρο της ΕΕ28 ήταν στο να έχει κανείς μετανάστη ως διευθυντή του/της και ως μέλος της οικογένειάς τους. Για τη σχέση διευθυντή, το 47% των ερωτώμενων της Ελλάδας δήλωσε ότι δεν θα ένιωθαν καθόλου άνετα, ενώ οι άλλες χώρες με μεγάλα ποσοστά μη άνεσης ήταν η Ουγγαρία, η Βουλγαρία και η Τσεχία. Ως προς τη σχέση του μέλους της οικογένειας, στην Ελλάδα το 51% δήλωσε ότι θα ένιωθε τελείως άβολα, ενώ οι άλλες χώρες με μεγάλα ποσοστά ήταν η Ουγγαρία (59%) και η Βουλγαρία (55%), ενώ ακολούθησαν η Τσεχία (44%), η Κύπρος (42%) και η Ρουμανία (40%). Αντίθετα, οι χώρες όπου οι κάτοικοι δήλωσαν σε μεγάλα ποσοστά ότι θα ένιωθαν εντελώς άνετα με μετανάστη ως μέλος της οικογένειάς τους ήταν η Ολλανδία (78%) και η Σουηδία (74%).

Πραγματοποιήθηκε ανάλυση, για το σύνολο των χωρών, των απαντήσεων για την άνεση με διάφορες κοινωνικές σχέσεις σύμφωνα με κοινωνικούς και δημογραφικούς παράγοντες. Διαπιστώθηκε ότι λιγότερη άνεση με μετανάστες δηλώθηκε από άτομα μεγαλύτερης ηλικίας (55+), με λιγότερη εκπαίδευση (που τελείωσαν την εκπαίδευσή τους σε ηλικία 15 ετών ή νωρίτερα) και με περιορισμένα οικονομικά μέσα (που δυσκολεύονται να πληρώνουν τους λογαριασμούς τους συχνά ή μερικές φορές). Παρατηρήθηκε ισχυρή σχέση ανάμεσα στην άνεση στη συναναστροφή με μετανάστες και την αντίληψη ότι η μετανάστευση αποτελεί περισσότερο ευκαιρία παρά πρόβλημα. Είναι αξιοσημείωτο ότι στην Ελλάδα παρατηρήθηκε ακριβώς ο συνδυασμός αυτός, με μικρό ποσοστό να δηλώνει άνεση και μικρό ποσοστό να θεωρεί ότι η μετανάστευση αποτελεί ευκαιρία.

Πρέπει να προστεθεί, πάντως, ότι η Ελλάδα ήταν κοντά στον μέσο όρο της ΕΕ28 ως προς τις σχέσεις φιλίας με μετανάστες που διατηρεί στην πραγματικότητα, με το 29% και το 27%, αντίστοιχα, να δηλώνει ότι έχει τέτοιες σχέσεις φιλίας. Αντίθετα, το ποσοστό των ερωτώμενων της Ελλάδας που έχει μετανάστες ως μέλη της οικογένειάς τους ήταν μικρότερο (1% του μέσου όρου της ΕΕ28 (4%).

3.2.5. Απόψεις για τον αντίκτυπο της μετανάστευσης στην κοινωνία και την οικονομία

Στην ερώτηση-κλειδί του Ευρωβαρόμετρου για το κατά πόσον η μετανάστευση από χώρες εκτός ΕΕ είναι περισσότερο πρόβλημα ή ευκαιρία για τη χώρα σας, στο σύνολο της ΕΕ28 το 38% απάντησε ότι είναι περισσότερο πρόβλημα, το 31% ότι είναι εξίσου πρόβλημα και ευκαιρία, και το 20% περισσότερο ευκαιρία. Στην Ελλάδα, όπως και στην Ουγγαρία και τη Μάλτα, παρατηρήθηκε το μεγαλύτερο ποσοστό (63%) της ΕΕ28 που θεωρεί ότι είναι περισσότερο πρόβλημα παρά ευκαιρία. Αντίστοιχα, παρατηρήθηκε στην Ελλάδα το μικρότερο ποσοστό (3%) που θεωρεί ότι η μετανάστευση είναι περισσότερο ευκαιρία, με τα μεγαλύτερα σχετικά ποσοστά να παρατηρούνται στη Σουηδία (45%), την Ιρλανδία (36%) και το Ηνωμένο Βασίλειο (35%).

Πρέπει να σημειωθεί ότι, για το σύνολο των χωρών, η τάση να θεωρείται η μετανάστευση πρόβλημα αυξάνεται με την ηλικία του ερωτώμενου, μειώνεται όσο μεγαλύτερη είναι η ηλικία στην οποία ολοκλήρωσε την εκπαίδευσή του, ενώ αυξάνεται εάν έχει δυσκολία με την πληρωμή των λογαριασμών του. Επίσης, οι ερωτώμενοι που πιστεύουν ότι οι περισσότεροι μετανάστες βρίσκονται στη χώρα τους νόμιμα και όχι παράνομα, είναι πιο πιθανό να θεωρούν τη μετανά-

στευση ευκαιρία. Στην Ελλάδα παρατηρείται μεγάλο ποσοστό (το μεγαλύτερο όλων των χωρών, όπως διαπιστώθηκε πιο πάνω) που θεωρεί ότι οι περισσότεροι μετανάστες στη χώρα του διαμένουν παράνομα, και το μικρότερο ποσοστό όλων των χωρών που θεωρεί τη μετανάστευση ευκαιρία.

Διαπιστώνεται ακόμα ότι οι χώρες με μεγαλύτερες αναλογίες μεταναστών στους πληθυσμούς τους τείνουν να έχουν θετικότερες αντιλήψεις για τον αντίκτυπο της μετανάστευσης. Σχετικά παραδείγματα αποτελούν η Σουηδία, το Ηνωμένο Βασίλειο και το Λουξεμβούργο, με αναλογία μεταναστών μεγαλύτερη του 8%, χώρες στις οποίες καταγράφονται θετικότερες αντιλήψεις για τον αντίκτυπο της μετανάστευσης, ενώ στη Βουλγαρία και την Ουγγαρία όπου η αναλογία είναι μικρότερη του 2%, συναντώνται δυσμενείς αντιλήψεις. Βέβαια, η Ελλάδα θα πρέπει να καταλογίζεται ως εξαίρεση εδώ, εφόσον είναι ανάμεσα στις χώρες με μεγάλη αναλογία μεταναστών (8,4%) σύμφωνα με τα δεδομένα της Eurostat που παρουσιάζονται στην έκθεση (European Commission 2018) για το Ειδικό Ευρωβαρόμετρο, αλλά ταυτόχρονα εμφανίζει πολύ αρνητικές αντιλήψεις ως προς τον αντίκτυπο τους. Πρέπει να καταλογίζεται ως εξαίρεση και σε σχέση με την τάση ότι η συχνή συναναστροφή με μετανάστες συνοδεύεται από θετικότερες αντιλήψεις για τον αντίκτυπο της μετανάστευσης, εφόσον, όπως διαπιστώθηκε πιο πάνω, η Ελλάδα ήταν η χώρα με το μεγαλύτερο ποσοστό να δηλώνει ότι έχει καθημερινή συναναστροφή με μετανάστες. Χωρίς αμφιβολία, οι αρνητικές αντιλήψεις στην Ελλάδα για τον αντίκτυπο της μετανάστευσης συνδέονται με την ανεπαρκή διαχείριση των μαζικών εισροών που παρατηρούνται τα τελευταία χρόνια, φαινόμενο που δεν χαρακτηρίζει τις παραπάνω χώρες οι οποίες έχουν μεγάλες αναλογίες μεταναστών και θετικές αντιλήψεις για την παρουσία τους.

Τέθηκαν ακόμα ερωτήσεις για τον αντίκτυπο της μετανάστευσης σε συγκεκριμένες διαστάσεις της οικονομίας και κοινωνίας, όπου πάλι ξεχώρισαν οι ερωτώμενοι της Ελλάδας μαζί με κάποιες άλλες χώρες ως προς τις αρνητικές τους αντιλήψεις. Ως προς τον αντίκτυπο των μεταναστών στην κοινωνία, το 61% της Ελλάδας απάντησε ότι έχουν αρνητικό αντίκτυπο, όπως το 64% της Βουλγαρίας και το 60% της Ουγγαρίας, σε σχέση με το 13% της Σουηδίας και τον μέσο όρο του 23% για την ΕΕ28. Όπως σε όλες σχεδόν τις χώρες, η πλειονότητα των ερωτώμενων της Ελλάδας (το 62%) συμφώνησε ότι οι μετανάστες βοηθούν με το να αναλαμβάνουν εργασίες όταν είναι δύσκολο να βρεθούν εργαζόμενοι. Ως προς τον αντίκτυπο των μεταναστών στην οικονομία της χώρας γενικότερα, οι ερωτώμενοι της Ελλάδας είχαν τις πιο αρνητικές αντιλήψεις όλων των χωρών, με το 67% να διαφωνούν

ότι οι μετανάστες έχουν θετικό αντίκτυπο, ενώ ακολούθησαν στην αρνητικότητα οι ερωτώμενοι της Ουγγαρίας (66%) και της Βουλγαρίας (63%). Παρομοίως, οι ερωτώμενοι της Ελλάδας διαφώνησαν σε μεγάλο σχετικά βαθμό (το 67%) ότι οι μετανάστες φέρνουν νέες ιδέες και συμβάλλουν στην καινοτομία. Ως προς τον πολιτιστικό αντίκτυπο των μεταναστών, στην Ελλάδα η πλειονότητα δεν συμφώνησε ότι οι μετανάστες εμπλουτίζουν την πολιτιστική ζωή της χώρας, αντίθετα με τις περισσότερες χώρες.

Ερωτήθηκαν επίσης στις συνεντεύξεις εάν θεωρούν ότι οι μετανάστες αποτελούν βάρος για το σύστημα πρόνοιας της χώρας τους. Και εδώ ξεχώρισε η Ελλάδα, μαζί με τη Μάλτα, εμφανίζοντας το μεγαλύτερο ποσοστό συμφωνίας (75%) ότι αποτελούν βάρος, ενώ ο μέσος όρος για την ΕΕ28 ήταν 56%. Εκεί όμως που η Ελλάδα ξεχώρισε κατά πολύ ως προς τις αρνητικές αντιλήψεις ήταν στην ερώτηση εάν οι μετανάστες παίρνουν εργασίες από τους άλλους, όπου το 73% απάντησε θετικά, με το επόμενο μεγαλύτερο ποσοστό συμφωνίας να είναι το 65% της Κύπρου, ενώ το ποσοστό για την ΕΕ28 ήταν 39%. Ως προς την εγκληματικότητα, το 70% της Ελλάδας απάντησε ότι οι μετανάστες χειροτερεύουν το πρόβλημα εγκληματικότητας, σε σχέση με το 55% της ΕΕ28.

Κατά την ανάλυση των απαντήσεων στο σύνολο της ΕΕ28, διαπιστώθηκε ότι εκείνοι που θεωρούν ότι είναι καλά πληροφορημένοι για τη μετανάστευση και την ένταξη μεταναστών δήλωσαν σε μεγαλύτερα ποσοστά ότι η μετανάστευση είναι περισσότερο ευκαιρία παρά πρόβλημα. Όπως αναφέρθηκε πιο πάνω, το ποσοστό των ερωτώμενων της Ελλάδας που θεωρεί ότι δεν είναι καλά πληροφορημένοι ήταν ανώτερο του μέσου όρου της ΕΕ28, και συγκεκριμένα το 69%. Συνεπώς θα ήταν ίσως αναμενόμενο να καταγράφεται στην Ελλάδα αρνητική αξιολόγηση του αντίκτυπου της μετανάστευσης, όπως και συνέβη.

3.2.6. Απόψεις για την επιτυχία και τα κριτήρια της ένταξης μεταναστών

Σύμφωνα με τις απόψεις των κατοίκων της Ελλάδας, η ένταξη των μεταναστών δεν είναι επιτυχής. Ερωτήθηκαν για την επιτυχία της ένταξης μεταναστών: 1) γενικώς, 2) στην πόλη ή την περιοχή όπου διαμένουν, και 3) στη χώρα τους γενικότερα. Και στις τρεις ερωτήσεις, οι ερωτώμενοι της Ελλάδας δήλωσαν σε μικρότερα ποσοστά, συγκριτικά με τους κατοίκους του συνόλου της ΕΕ28, ότι είναι επιτυχής η ένταξη των μεταναστών, ενώ μεγάλα ποσοστά στην Ελλάδα δήλωσαν ότι η ένταξη είναι ανεπιτυχής (49%, 51% και 62%, αντίστοιχα, στις τρεις ερωτήσεις). Χώρες όπου παρατηρήθηκαν μεγαλύτερα ποσοστά απ' ό,τι της

Ελλάδας (62%) να θεωρούν ότι δεν είναι επιτυχής η ένταξη στις χώρες τους είναι η Σουηδία (73%), η Γαλλία (64%), η Ιταλία (63%) και η Γερμανία (63%). Αντίθετα, χώρες όπου μικρά ποσοστά θεωρούν ότι η ένταξη είναι ανεπιτυχής είναι η Πορτογαλία (13%) και η Ιρλανδία (18%).

Στην ανάλυση των δεδομένων, διαπιστώθηκε ότι οι ερωτώμενοι μεγαλύτερης ηλικίας (55%), λιγότερης εκπαίδευσης, και οι οικονομικά ευάλωτοι ήταν πιο πιθανό να θεωρούν ότι είναι ανεπιτυχής η ένταξη μεταναστών στη χώρα τους. Όπως ίσως θα περίμενε κανείς, όσοι θεωρούν τη μετανάστευση περισσότερο πρόβλημα παρά ευκαιρία ήταν πιο πιθανό να κρίνουν την ένταξη μεταναστών ανεπιτυχής. Είναι αξιοσημείωτο ότι εκείνοι που θεωρούν τους εαυτούς καλά πληροφορημένους για τη μετανάστευση πιστεύουν σε μεγαλύτερα ποσοστά ότι η ένταξη είναι επιτυχής.

Ως προς τις προϋποθέσεις που χρειάζονται ώστε να θεωρείται ότι ο μετανάστης/η μετανάστρια έχει ενταχθεί επιτυχώς στη συγκεκριμένη κοινωνία, η προϋπόθεση που συγκέντρωσε το μεγαλύτερο ποσοστό των ερωτώμενων (το 68%) ήταν να μιλά τη γλώσσα της χώρας όπου έχει μεταναστεύσει, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για την Ελλάδα ήταν 76%. Στο επίπεδο της ΕΕ28 θεωρήθηκε επίσης πολύ σημαντική σε μεγάλο ποσοστό (62%) η συμβολή των μεταναστών στο σύστημα πρόνοιας με την πληρωμή φόρων, ενώ στην Ελλάδα καταγράφηκε, για το κριτήριο αυτό, το μεγαλύτερο ποσοστό όλων των χωρών και συγκεκριμένα, το 88%. Με μεγάλα ποσοστά, αλλά μικρότερα απ' ό,τι για τα προηγούμενα κριτήρια, ήταν (ως πολύ σημαντική) η αποδοχή των αξιών και κοινωνικών νορμών (56% και 54% για την ΕΕ28 και την Ελλάδα, αντίστοιχα), το να έχει κανείς τα κατάλληλα εκπαιδευτικά προσόντα και επαγγελματικές δεξιότητες για την ανεύρεση εργασίας, και το να έχει κανείς φίλους/φίλες της εθνικότητας της χώρας (34% και 32%, αντίστοιχα). Εκεί όπου η Ελλάδα (47%), μαζί με την Ισπανία (47%) και την Ιρλανδία (48%), εμφανίστηκε με αρκετά μεγαλύτερο ποσοστό από ό,τι η ΕΕ28 (34%), ήταν να θεωρεί πολύ σημαντικό οι μετανάστες να μοιράζονται τις πολιτιστικές παραδόσεις της χώρας υποδοχής τους. Η διάσταση αυτή άλλωστε διαπιστώθηκε και σε άλλες έρευνες και δημοσκοπήσεις (Καβουνίδη 2017) να διαφοροποιεί την Ελλάδα από άλλες χώρες, ως προς τη μεγάλη βαρύτητα που αποδίδεται στην υιοθέτηση των πολιτιστικών εθίμων της χώρας από τους μετανάστες.

3.2.7. Απόψεις για εμπόδια στην ένταξη και μέτρα που την προωθούν

Τέλος, ζητήθηκε από τους ερωτώμενους να αξιολογήσουν τα πιθανά εμπόδια στην ένταξη των μετανα-

στών και τα μέτρα που μπορεί να διευκολύνουν την ένταξη. Στην Ελλάδα ο παράγοντας που θεωρήθηκε από το μεγαλύτερο ποσοστό των ερωτώμενων (το 77%) ως σοβαρό εμπόδιο στην ένταξη ήταν οι δυσκολίες στην εύρεση εργασίας (σε σχέση με το 63% στην ΕΕ28), ενώ ακολούθησαν, στις αναφορές, ως σοβαρό εμπόδιο οι περιορισμένες προσπάθειες των ίδιων των μεταναστών να ενταχθούν (73% και 65%, αντίστοιχα). Αναφέρθηκαν, επίσης, σε μεγάλα ποσοστά από τους κατοίκους της Ελλάδας ως σοβαρά εμπόδια οι δυσκολίες πρόσβασης σε μακρόχρονες άδειες διαμονής (το 70%), οι διακρίσεις έναντι μεταναστών (το 69%), και η περιορισμένη πρόσβαση στην παιδεία, την υγειονομική περίθαλψη και την κοινωνική προστασία (το 68%).

Προκαλεί εντύπωση ότι το ποσοστό των ερωτώμενων της Ελλάδας που θεωρεί ότι η προώθηση της ένταξης των μεταναστών είναι απαραίτητη επένδυση για το μέλλον της χώρας τους ήταν από τα χαμηλότερα της ΕΕ28, και συγκεκριμένα το 47%, σε σχέση με τον μέσο όρο της ΕΕ28 του 69%. Οι άλλες χώρες με χαμηλά ποσοστά που πιστεύουν ότι είναι απαραίτητη η επένδυση στην ένταξη των μεταναστών ήταν η Βουλγαρία και η Ουγγαρία (41%) και η Σλοβακία (44%), ενώ τα υψηλότερα ποσοστά παρατηρήθηκαν στη Σουηδία (91%), την Ολλανδία (89%) όπως και την Πορτογαλία και τη Φιλανδία (85%), με τον μέσο όρο της ΕΕ28 να διαμορφώνεται στο 69%. Κατά την ανάλυση για το σύνολο των χωρών, διαπιστώθηκε ότι εκείνοι που διαφωνούν ότι είναι απαραίτητη η επένδυση στην ένταξη είναι μεγαλύτερης ηλικίας (55+) και μικρότερης εκπαίδευσης, ενώ όσοι δυσκολεύονται να πληρώνουν τους λογαριασμούς τους επίσης διαφωνούσαν σε μεγαλύτερα ποσοστά. Διαπιστώθηκε ακόμα ότι η συντριπτική πλειονότητα (90%) όσων θεωρούν ότι η μετανάστευση είναι περισσότερο ευκαιρία για τη χώρα τους παρά πρόβλημα συμφωνούν ότι είναι απαραίτητη επένδυση, ενώ όσοι θεωρούν τη μετανάστευση περισσότερο πρόβλημα συμφωνούν σε μικρότερο ποσοστό (το 49%).

Ως προς τα συγκεκριμένα μέτρα που πιστεύουν οι κάτοικοι της Ελλάδας ότι προωθούν την ένταξη των μεταναστών, τα μέτρα όπου σημειώθηκαν τα μεγαλύτερα ποσοστά της απάντησης «συμφωνώ εντελώς», όλα με τα ποσοστά του 52%, ήταν η προσφορά μαθημάτων γλώσσας στους μετανάστες όταν φθάνουν στη χώρα, η υποστήριξη της εγγραφής των παιδιών των μεταναστών σε προσχολική εκπαίδευση, και η υποχρεωτική παρακολούθηση προγραμμάτων ένταξης και γλώσσας κατά την άφιξή τους. Πρέπει να σημειωθεί ότι, όταν ομαδοποιηθούν οι απαντήσεις «συμφωνώ εντελώς» και «τείνω να συμ-

φωνώ», το ποσοστό που συμφωνεί με το καθένα από τα τρία μέτρα αυτά πλησιάζει ή ξεπερνά το 90% των έγκυρων απαντήσεων. Πρέπει να σημειωθεί, επίσης, ότι τα ποσοστά στην Ελλάδα που συμφωνούσαν με το κάθε μέτρο από αυτά ήταν υψηλότερα των αντίστοιχων μέσων όρων της ΕΕ28, ενώ ποσοστά χαμηλότερα παρατηρήθηκαν σε αρκετές από τις χώρες με τις οποίες η Ελλάδα συμπορευόταν ως προς τις αρνητικές τους απόψεις για τη μετανάστευση, και συγκεκριμένα στην Ουγγαρία, τη Ρουμανία, και την Ιταλία, εμφανίζοντας έτσι σημαντική διαφοροποίηση από αυτές.

Είναι αξιοσημείωτο ότι πολύ μεγάλο ποσοστό (το 89%) των ερωτώμενων της Ελλάδας συμφωνούσαν (εντελώς ή μερικώς) ότι η καλύτερη προετοιμασία των τοπικών κοινωνιών, με την παροχή πληροφοριών για τη μετανάστευση και τους μετανάστες, θα προωθούσε την ένταξη. Άλλα ακόμα μέτρα που στην Ελλάδα θεωρήθηκαν σε μεγάλα ποσοστά ότι θα προωθούσαν την ένταξη ήταν η εισαγωγή ή βελτίωση προγραμμάτων για μετανάστες κατά την άφιξη (89%) και η προσφορά μέτρων για εύρεση εργασίας, όπως είναι η επαγγελματική εκπαίδευση, η αναγνώριση δεξιοτήτων κλπ. (86%).

Στην ερώτηση εάν θεωρούν ότι η επιτυχής ένταξη των μεταναστών στη χώρα τους είναι αμοιβαία διαδικασία προσαρμογής όπου και οι μετανάστες και η συγκεκριμένη κοινωνία έχουν ευθύνες, ή εάν είναι περισσότερο θέμα των μεταναστών των ίδιων ή της συγκεκριμένης κοινωνίας, η πλειονότητα των ερωτώμενων της Ελλάδας, και συγκεκριμένα το 60%, απάντησε ότι είναι αμοιβαία διαδικασία, σε σχέση με το 69% που ήταν ο μέσος όρος της ΕΕ28. Όσον αφορά τον ρόλο διαφόρων φορέων για την επιτυχή ένταξη των μεταναστών, η συντριπτική πλειονότητα των ερωτώμενων της Ελλάδας, όπως και της ΕΕ28, πιστεύουν ότι έχουν σημαντικό ρόλο (είτε «πολύ σημαντικό» είτε «αρκετά σημαντικό») πολλοί φορείς, και συγκεκριμένα η εθνική κυβέρνηση (96%), οι τοπικές και περιφερειακές αρχές (96%) και φορείς εκπαίδευσης όπως τα νηπιαγωγεία, σχολεία και πανεπιστήμια. Στην ερώτηση για το εάν η κυβέρνηση κάνει αρκετά για να προωθήσει την κοινωνική ένταξη των μεταναστών, το 58% των ερωτώμενων της Ελλάδας απάντησε θετικά και το 37% αρνητικά, σε σχέση με το 51% και 39%, αντίστοιχα, της ΕΕ28.

3.2.8. Συμπεράσματα

Η ανάλυση των δεδομένων του Ειδικού Ευρωβαρόμετρου για την ένταξη των μεταναστών διέκρινε δύο βασικούς άξονες που διαφοροποιούν τις απαντήσεις που δόθηκαν στις διάφορες χώρες της ΕΕ28. Πρώ-

τον, διαπιστώθηκε κοινωνικό-δημογραφικό χάσμα ανάμεσα σε όσους είναι νεότεροι, με υψηλότερα επίπεδα εκπαίδευσης, και οικονομικά ασφαλείς (με το κριτήριο πάντα ότι δεν δυσκολεύονται να πληρώνουν τους λογαριασμούς τους), και όσους είναι μεγαλύτερης ηλικίας, χαμηλότερης εκπαίδευσης και οικονομικά ευάλωτοι, με τους πρώτους να εμφανίζουν θετικότερες στάσεις προς τους μετανάστες.

Διαπιστώθηκε, δεύτερον, έντονη περιφερειακή διαφοροποίηση στους κόλπους της ΕΕ28, με χώρες της Βόρειας Ευρώπης και την Πορτογαλία να ξεχωρίζουν από χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης και ορισμένες χώρες της Μεσογείου που γνώρισαν πρόσφατα μαζικές εισροές μεταναστών, και συγκεκριμένα, την Ελλάδα και την Ιταλία. Στις χώρες της πρώτης ομάδας εκδηλώθηκαν πολύ θετικότερες απόψεις προς τη μετανάστευση και τους μετανάστες από ό,τι της δεύτερης.

Αν και δόθηκαν διευκρινίσεις σε διάφορα σημεία των συνεντεύξεων ως προς τον πληθυσμό μεταναστών για τον οποίο τίθενται οι ερωτήσεις, δηλαδή που παραμένουν νόμιμα στη χώρα, όπως οι εκατοντάδες χιλιάδες μετανάστες από την Αλβανία και αλλού που κατέφτασαν στη χώρα από τη δεκαετία του 1990, υπάρχουν βάσιμες υποψίες ότι οι αρνητικές προδιαθέσεις της Ελλάδας διαμορφώθηκαν σε σχέση με τις πρωτόγνωρες εισροές προσφύγων και μεταναστών τα τελευταία χρόνια και με την αναποτελεσματική διαχείριση των προσφυγικών και μεταναστευτικών αυτών ροών.

Η αποτυχία αυτή στη διαχείριση των ροών έχει σημαντικό αρνητικό αντίκτυπο όχι μόνο στην ευημερία των νεοεισερχόμενων και των τοπικών κοινωνικών που τους υποδέχονται, αλλά, όπως διαφαίνεται από τις ελληνικές απαντήσεις στο Ευρωβαρόμετρο, ίσως επηρεάσει και τις μελλοντικές προοπτικές επιτυχούς ένταξης στην ελληνική κοινωνία όσων θα παραμείνουν τελικά στη χώρα. Με την αποτυχία στη διαχείριση της μετανάστευσης, δημιουργείται η αντίληψη στους πολίτες ότι η μετανάστευση είναι εκτός ελέγχου και σφυρηλατούνται αρνητικές προδιαθέσεις προς τους μετανάστες, με αποτέλεσμα να υπονομεύεται η ομαλή τους ένταξη μακροπρόθεσμα. Εν ολίγοις, με την αναποτελεσματική διαχείριση της μετανάστευσης, δεν διακυβεύονται μόνο η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων των εισερχόμενων και η κοινωνική συνοχή τοπικών κοινωνιών όπου καταφτάνουν, αλλά και η επιτυχής ένταξη των μεταναστών στο μέλλον.

Πάντως, υπάρχουν τομείς όπου οι απαντήσεις των ερωτώμενων της Ελλάδας δημιουργούν αισιοδοξία. Είναι αξιοσημείωτη η διαδεδομένη αναγνώριση (και φαινομενικά, η έγκρισή τους) ότι πολλά και διάφορα

μέτρα μπορούν να συμβάλλουν στην επιτυχή ένταξη των μεταναστών, όπως η εγγραφή των παιδιών στο εκπαιδευτικό σύστημα, η οποία έχει διαπιστωθεί και σε άλλες έρευνες να χαιρεί μεγάλης αποδοχής (Καβουνίδη 2017).

Την ίδια στιγμή, προκύπτει από τις απαντήσεις της Ελλάδας ότι υπάρχει μεγάλο περιθώριο για πολιτικές που στοχεύουν στην καλύτερη ενημέρωση και τη διαμόρφωση θετικότερων αντιλήψεων, εφόσον πολύ μεγάλο ποσοστό δήλωσε ότι δεν είναι καλά πληροφορημένο για τα θέματα μετανάστευσης και ένταξης μεταναστών. Ακόμα, μεγάλο ποσοστό δήλωσε ότι θα βοηθούσε την ένταξη των μεταναστών η καλύτερη προετοιμασία των τοπικών κοινωνιών με την παροχή πληροφοριών για τη μετανάστευση και τους μετανάστες. Σχετικά με τις πολύ αρνητικές αντιλήψεις της Ελλάδας για τον αντίκτυπο της μετανάστευσης στη χώρα, θα μπορούσε να τονιστεί στη σχετική ενημέρωση ότι το μεγάλο πλήθος των μεταναστών στη χώρα διαμένει νόμιμα και συμβάλλει σημαντικά στην ελληνική οικονομία με την εργασία τους και τις εισφορές τους στα ταμεία κοινωνικής ασφάλισης, όπως και να προβληθεί η επιτυχής ένταξη στην ελληνική κοινωνία παλαιότερων ρευμάτων μεταναστών. Θα μπορούσε επίσης, σε σχέση πάντα με τις αρνητικές απόψεις για τον αντίκτυπο της μετανάστευσης στη χώρα, να συζητηθεί η μετανάστευση σε σχέση με το σοβαρό δημογραφικό πρόβλημα που αντιμετωπίζει η Ελλάδα με τη γήρανση του πληθυσμού της και τη «βόμβα» που ενεργοποιεί για το ασφαλιστικό της σύστημα.

Η ελληνική πολιτεία πρέπει να κατευθύνει τις δράσεις της εκτός από τη βραχυπρόθεσμη και προς τη μακροπρόθεσμη διαχείριση των προσφυγικών και μεταναστευτικών εισροών με στόχο την ομαλή και επιτυχή ένταξή τους στην ελληνική οικονομία και κοινωνία. Δυστυχώς, μέχρι τώρα οι ελληνικές πολιτικές έχουν επικεντρωθεί σχεδόν αποκλειστικά στη βραχυπρόθεσμη διαχείριση, με τη βιαστική προετοιμασία, την ύστατη ώρα, προσωρινών μέτρων για την αντιμετώπιση των νέων εισροών. Η αποτυχία στη διαχείριση των εισροών και των υποδομών για την υποδοχή τους αφήνει βαρύ, δυσμενές αποτύπωμα και για τις μελλοντικές προοπτικές ένταξης όσων μεταναστών και προσφύγων μένουν τελικά στη χώρα.

Βιβλιογραφία

European Commission (2018), Report "Integration of Immigrants in the European Union, Special Eurobarometer 469".

Jacobsen, K. and S. Fratzke (2016), *Building Livelihood Opportunities for Refugee Populations: Lessons from Past Practice*. Washington DC: Migration Policy Institute.

Καβουνίδη, Τζ. (2017), “Η νέα φάση της προσφυγικής κρίσης και οι σχετικές απόψεις της ελληνικής κοινωνίας”. *Οικονομικές Εξελίξεις* 33 (Ιούνιος).

Papademetriou, D., M. Benton and N. Banulescu-Bogdan (2017), *Rebuilding after Crisis: Embedding Refugee Integration in Migration Management Systems*. Washington DC: Migration Policy Institute.